

**ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ҲАҚИДАГИ
ТАЪЛИМОТЛАР ВА УЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ**

Иброҳимов Иброҳим Баходирович

Ўзбекистон Республикаси ИИВ
Академияси, "Автомобил тайёргарлик"
кафедраси ўқитувчиси

Эргашов Элдорбек Илҳомжон ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ
Академияси, 315-гуруҳ курсанти

***Аннотация:** ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ҳуқуқбузарликлар профилактикасига оид фаолияти йўналишлари, таълимотлар ва уларнинг ривожланиш босқичлари, амалга ошириладиган тадбирлар, содир этилган ҳуқуқбузарлик юзасидан киритиладиган тақдимномага қўйиладиган талаблар, ҳуқуқбузарликларнинг элементлари, сабаблари ва бунга имкон берган шарт-шароитлар таҳлилидан келиб чиқиб назарий-ҳуқуқий ва амалий таклиф-тавсиялар муҳокама қилинган.*

***Калит сўзлар:** ҳуқуқбузарлик, ҳуқуқбузарлик профилактикаси, ҳуқуқбузарлик профилактика субъектлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар.*

Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасига хизмат қилувчи муҳим маънавий омил – таълим ва тарбия борасида яна бир ўзбек мутафаккири, ёзувчи, олим ва жамоат арбоби Садриддин Айний (1878–1954 й.) Бухорода янги усул мактабларини очиб, улар учун ўқув қўлланмалар, оммани илм-маърифатга чақирувчи шеър ва ҳикоялардан иборат «Ёшлар тарбияси» дарслигини тузган. Илм-у маърифатнинг инсон камолотида тутган ўрнини яхши англаб етган Садриддин Айний тожик ва ўзбек адабиётининг минг йиллик тарихий тараққиётида етишиб чиққан 200дан ортиқ шоир, тарихчи, олим ва тазкиранавислар ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот беради. Ёзувчи, давлат ва жамоат арбоби Абдурауф Фитрат (1886–1938 й.) «Ёш бухороликлар» ҳаракатининг мафкурачиси ва ғоявий раҳбарларидан бири сифатида, сўнгра «Чигатой гурунги» маърифий-адабий уюшмасининг раҳбари сифатида ёш зиёлилар авлодини миллатпарварлик ва ватанпарварлик руҳида тарбиялашга ўз ҳиссасини қўшади. Фитрат ўзининг асарларида ўз даврининг салбий иллатларини очиб ташлашга ҳаракат қилади. Хусусан, унинг «Мунозара», «Сайёҳи ҳинди» асарларида ўша даврнинг долзарб муаммоларидан бири бўлган диний фанатизмни танқид остига олади ва унга қарши курашади. Фитратнинг «Темур сағанаси» пьесасида истиқлол учун кураш ғояси ўз бадий ифодасини топган. Бунда у ўтмишга назар солиш орқали большевикларнинг Туркистонда олиб борган ғайримиллий сиёсатига фаол муносабат билдириб, зулм ва зўравонликка асосланган ўша давр тузумини кескин қоралайди.

Агар сиз ўз мақсадларингиз ва орзуларингизга эришмоқчи бўлсангиз, буни интизомсиз амалга оширолмайсиз Ли Куан Ю. Маълум бир мақсадга эришиш учун албатта интизом, маълум бир тартибқоида мавжуд бўлиши лозим. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари томонидан доимий равишда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлар ва фуқаролар ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ҳамда унда иштирок этувчи органлар ва муассасалар билан ҳамкорликда босқинчилик профилактикаси объектлари рўйхатини шакллантириб, шахсларнинг маиший-турмуш шароити билан танишиб борилишини, шунингдек бу тоифа шахслар томонидан босқинчилик жинояти содир этилиш сабаблари, содир этилишига имкон бераётган шароитларни мунтазам равишда ошқора ёки ноошқора усулда ўрганиб бориб бартараф этилишини тўлиқ назоратга олиб, мувофиқлаштириб боришлари лозим. Маълумотларни ўрганиш қўйидаги йўналишларда амалга оширилади: 1. Маълумот тўплаш: –кўчабоши (уйбоши), маҳалла фаоллари, кўни қўшнилاردан оғзаки, ёзма ва электрон шаклларда маълумот олиш орқали; –хонадонга ташриф буюриб шахс ва унинг оила аъзолари билан суҳбат ўтказиш орқали; – ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахсларнинг иш жойи, таълим ва соғлиқни сақлаш муассасалари, ФХДЁ, маданий-кўнгилочар, спортсоғломлаштириш муассасаларидан маълумот олиш орқали; –ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан сўровнома орқали. 2. Маълумотларни таҳлил жараёнида алоҳида эътибор қаратилади: –шахсларнинг маиший-турмуш тарзига; –хулқ атвори (қизиқиши, дунёқараши, руҳияти, зарарли одатлари ва б.); –оила аъзолари ва яқин танишлари (алоқалари) билан ўзаро муносабатлари; –маҳаллада тутган ўрни ва атрофдагилар (қўшнилари) билан муносабатлари; –бирор бир иш билан машғуллиги, ишининг мазмуни; –ишга ва иш жойига нисбатан муносабати; –севимли машғулоти. 3. Шахс фаолиятида юз бераётган ўзгаришларни кузатиш: -оила аъзолари билан муносабатда низолар кузатилмадими? -қўшнилари билан муносабатда зиддиятлар кузатилмадими? -нотаниш кишилар билан муносабатида ортиқча муаммолар мавжудми? -моддий-молиявий муҳтожлик сезганда муаммо кузатиладими? Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлиги – профилактик тадбирлар қаратилаётган объектлар тўғрисидаги маълумотлар ишончилиги, тўлиқлиги ва аниқлигига кўпроқ боғлиқдир. Бунинг учун ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги маълумотларни тўплаш, таҳлил қилиш, шунингдек натижалари юзасидан хулосалар ишлаб чиқишга оид фаолиятни тўғри ташкил этиш керак. Ҳуқуқбузарликларнинг элементлари, сабаблари ва бунга имкон берган шарт-шароитлар таҳлилидан

келиб чиқиб, қуйидаги назарий-ҳуқуқий ва амалий таклифларни ишлаб чиқиш мумкин.

Ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш бўйича қатор комплекс тадбирлар ўтказилиши лозим

Спорт тўғрақларида, айниқса яқка кураш ва оғир атлетика спорт турлари билан шуғулланувчи ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тадбирларини ўтказиш. Ҳуқуқбузарликлар мунтазам спорт билан шуғулланувчи, маълум даражада жисмонан бақувват, зўравон ва тажовузкор феъл-атвордаги ёшлар томонидан содир этилаётганлиги аниқланган Мазкур соҳа бўйича тегишли норматив ҳужжатларини таҳлил қилиш ҳамда масъул вазирлик ва идораларнинг малакали мутахассислари билан ўтказилган учрашувлар жараёнида, бу тоифадаги шахслар билан алоҳида ҳуқуқбузарлик профилактикасини амалга ошириш бўйича ягона чора-тадбирлар дастури мавжуд эмаслиги маълум бўлди. Ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралари жисмоний тарбия ва спорт, халқ таълими бошқармалари билан ҳамкорликда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлари ва кенг жамоатчиликни жалб қилган ҳолда қуйидаги комплекс тадбирлар ўтказилиши лозим: - Спорт мураббийлари ва инструкторларини тарбия остидаги ёшлар билан ҳуқуқбузарлик профилактикаси тадбирларини ўтказишнинг тартиби ва қоидаларини ўргатиш мақсадида қисқа муддатли ўқув курсларини ташкил этиш;

Мураббий ва инструкторлар учун тарбия остидаги ёшлар билан ҳуқуқбузарлик профилактикаси тадбирларини ўтказишнинг тартиби ва қоидаларини акс эттирувчи Йўриқнома ишлаб чиқиш; - Спорт тўғрақларида шуғулланувчи ёшлар томонидан турли вазиятларга тушиб қолган вақтида зарурий мудофаа чегарасидан чиқмаслик, қобилятини зўравонлик ва жиноятга йўналтирмасликни тарғиб қилувчи ён дафтарча (ахлоқ-қоидалар этикаси) ишлаб чиқиш;

Спорт тўғрақларида ҳуқуқбузарлик профилактикасига оид, ш.ж. ҳаёт ва соғлиққа қарши, ўзгалар мол-мулкани талон-торож қилиш билан боғлиқ жиноятлар тўғрисидаги баннерларлар ўрнатиш Спорт тўғрақларида шуғулланувчи шахслар ўртасида ҳуқуқбузарликларни содир этишга мойил, айниқса ёшларни тезкор йўллар билан аниқлаб, улар билан яқка профилактика тадбирларини ўтказиш.

Замонавий ахборот-коммуникация технологиялардан кенг фойдаланиш Видеокузатув камералари нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларга

жиноятчиларни аниқлашга, балки жиноят содир этишга мойил шахсларни ўз фикридан қайтаришга ҳам хизмат қилади. Хусусий сектор ҳисобидан камералар ўрнатиш, ўзининг ижобий натижасини бериб келмоқда. Ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш мақсадида замонавий ахбороткоммуникация технологияларни амалиётга киритиш ва улардан кенг фойдаланиш бўйича қуйидаги тадбирларни ўтказиш лозим:

➤ ҳудуддаги кўчалар, савдо шахобчалари, жамоат транспортлари ва бошқа жойларга видеокузатув мосламаларини ўрнатиш ва интеграция қилиш чораларини кўриш. Бу тадбирлар жиноятлар содир этилишини олдини олиш ва ҳуқуқбузарларни доимий равишда кузатиш имконини беради;

➤ “Профинспектор” электрон дастурини барча ҳудудларда жорий қилинишини таъминлаб, унинг мобил иловасини ҳуқуқбузарликлар профилактикасига масъул идоралари ходимлари билан биргаликда ўзларининг фаолият йўналишлари бўйича фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳудуд ва секторлар бўйича масъул ходимларини улаш;

➤ хонадон ва савдо шахобчаларини кўриқлаш пульталига тўлиқ улаш чораларини кўриш;

➤ кўздан пана бўлиш мумкин бўлган жойларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш. Бу жиноятчиларнинг жиноят содир этилгунга қадар ёки ундан кейин яшириниш имкониятини камайтиради;

➤ юқори хавф мавжуд бўлган объектларда кечалари ёритилишини таъминлаш. Бу ҳуқуқбузарларнинг аниқланишини осонлаштиради;

➤ пиёдаларнинг ҳаракатланиш йўлини ўзгартириш. Бу уларнинг хавфли ҳудуддан четда ҳаракатланишларини таъминлайди;

➤ эвакуация йўллари бартараф этиш. Бу жиноятчиларнинг маълум бир жойдан қочиб кетмасликларига ёрдам беради, бироқ фавқулодда ҳолатлар вақтида кишиларни эвакуация қилишни қийинлаштиради.

➤ фавқулодда қўнғирок станцияларини ўрнатиш. Бу гумонланувчиларнинг тезда қўлга олинishiга ёрдам беради;

➤ махсус тадбирлар ўтказилишини режалаштириш ишларини такомиллаштириш. Бу босқинчилик имкониятини пасайтиради. 3. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларнинг аҳоли билан ҳамкорлигини жадаллаштириш Жаҳон тажрибаси патруль хизматининг фаолияти жиноятларни сезиларли даражада камайишига сабаб бўлишини кўрсатмоқда. Шу билан бирга, аҳолининг ҳудуд профилактика инспекторини танимасликлари, профилактика

инспекторининг ҳудуддаги вазиятдан тўлиқ хабардор эмаслигига сабаб бўлади.

Ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш мақсадида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларининг аҳоли билан ўзаро ахборот алмашинуви ва ҳамкорлигини тўғри йўлга қўйиш мақсадида қуйидаги тадбирларни ўтказиш лозим:

- ❖ жамоат жойларида кундузги ва тунги патруль хизматларини тўлиқ ташкил этилишини таъминлаш ва криминоген вазият таҳлилларидан келиб чиққан ҳолда куч-воситаларни манзилли йўналтириш чораларини кўриш;

- ❖ аҳоли гавжум жойларда ички ишлар ходимлари навбатчилик қиладиган стационар пунктларни ташкил этиш;

- ❖ хусусий сектор (фуқаролар, тадбиркорлик субъектлари) ўртасида мунтазам равишда жиноятларни содир этилишининг олдини олишга қаратилган “Менинг маҳалламда жиноят содир этилмайди”, “Ўз уйингни ўзинг асра” шиори остида тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш;

- ❖ фойдаланувчилар учун профилактика инспекторлари ишларини баҳолаш ва ўзларининг изоҳларини қолдириш, яқин ҳудудларда жойлашган ички ишлар таянч пунктлари ёки бошқа тезкор хизматлар билан шошилиш алоқа ўрнатиш учун “SOS” тугмасидан фойдаланиш ҳамда шаҳар ИИБдаги расмий “Telegram bot”ларга мурожаатларни юбориш каби имкониятларни берувчи “Хавфсиз ҳудуд” мобил иловасини барча ҳудудларда ишга туширилишини таъминлаш;

- ❖ мобил телефонидаги “Telegram” дастури орқали ҳар бир маҳаллада “Telegram-bot” канали очиб, бунга кенг жамоатчиликни жалб қилиш (МФЙ, ТП, ўқув муассасалари ва бошқа ташкилотларда туманда яшовчи аҳолининг уяли алоқа рақамларини аниқлаб, уларни бир томонлама ижтимоий тармоққа улаш), кунлик содир этилаётган жиноятлар ҳамда жиноятчиликка қарши курашиш борасида амалга оширилаётган ишлар ҳақида маҳалла аҳолисини хабардор қилиб бориш;

Ҳуқуқбузарликлар қурбонлари билан ишлаш ва виктимлик даражасини пасайтириш чораларини кўриш Таҳлиллар жараёнида, ҳуқуқбузарликларнинг қурбонларига асосан фуқароларнинг жиноят содир этишга ундовчи ҳаракат ёки ҳаракатсизликлари (бепарволик, мақтанчоқлик, моддий аҳволини намоийш қилиш, кечки вақтларда қимматбаҳо буюмларни таққан ҳолда назоратсиз кўчаларда юриш ва ш.к.) сабаб бўлаётганлиги аниқланган. Бундан ташқари, жиноят қурбонлари содир этилган ҳуқуқбузарликлар ҳақида ўз вақтида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларига хабар бермасликлари оқибатида жиноятларни фож этиш ва жиноятга қарши курашда маълум қийинчиликлар туғдиради.

Ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш мақсадида жиноят қурбонлари билан ишлаш ва виктимлик даражасини пасайтириш мақсадида қуйидаги тадбирларни ўтказиш лозим:

✓ аҳоли ўртасида кенг қўламли фуқароларни жиноятлардан ҳимоя қилишга қаратилган ахборот кампанияларини ўтказиб бориш (тушунтириш ишларини олиб бориш, эълонлар ва эслатмалар тарқатиш, ОАВ ва интернет орқали видеороликлар намойиш этиш);

✓ фуқароларнинг жиноят содир этишга ундовчи ҳаракат ёки ҳаракатсизликлари (бепарволик, мақтанчоқлик, моддий аҳволини намойиш қилиш, кечки вақтларда қимматбаҳо буюмларни таққан ҳолда назоратсиз кўчаларда юриш ва ш.к.) ҳақида кенг тарғибот ишларини олиб бориш;

✓ ҳуқуқбузарликлардан жабрланган шахсларни тезкор-тергов ҳаракатлар ида иштирок этишларини, тергов натижасидан хабардор бўлиб туришларини таъминлаш;

✓ хонадонларда ёлғиз яшовчи кекса ёшдаги, ожиз аҳволдаги ногирон шахсларга хизмат кўрсатувчи туман ижтимоий таъминоти ва тиббиёт муассасалари вакилларининг фаолияти назоратини кучайтириш;

✓ савдо ва маиший хизмат кўрсатиш шаҳобчаларида шубҳали шахслар ҳамда ҳуқуқбузарлик ҳолатлари бўйича зудлик билан кўриклаш хизмати тизимларига хабар берувчи тезкор чақирув тугмаларини ўрнатилишини таъминлаш.

✓ ломбардларга ва ёйма бозорларга, шунингдек аҳолидан маиший ва компьютер техникаларини (ш.ж.уяли алоқа воситалари) сотишга кўп товар олиб келаётган, қизиқиш уйғотиш эҳтимоли бўлган шахслар ҳақида маълумотларни тезкор йўллар билан тўплаш тизимини жорий этиш;

Аҳолининг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар фаолиятига ёрдам бериш маданиятини шакллантириш ва фуқаролик позициясини кучайтириш Аксарият ҳолларда ҳуқуқбузарликлар гувоҳлари жабрланувчиларга ёрдам кўрсатмайдилар ёки бу ҳақда хабар бермайдилар Гувоҳларнинг фаол позицияси босқинчиларни ўз вақтида аниқлаш, жабрланувчи учун оғир оқибатлар келиб чиқишининг олдини олишга хизмат қилади.

Ҳуқуқбузарликларни профилактика қилиш мақсадида, аҳолининг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралари фаолиятига ёрдам бериш маданиятини шакллантириш ва фуқаролик позициясини кучайтириш бўйича қуйидаги тадбирларни ўтказиш лозим:

- Ҳуқуқбузарликлар гувоҳи бўлганда ўз вақтида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларга хабар бериш муҳимлиги тўғрисида “Бефарқ бўлма”,

“Кўшни кузатуви” шиори остида ахборот-ташвиқот ишларини олиб бориш, рағбатлантириш чора-тадбирларини кўриш. Бу нафақат мурожаат сифатида, балки интернет сайтларга видеороликлар ва мурожаатларни ўрнатиш орқали ҳам амалга оширилиши мумкин;

- “Жиноий йўл билан топилган мулкни сотиб олиш, жиноятга шерик бўлиш демакдир!” шиори остида ахборот-тарғибот кампанияларини ташкил этиш. Унда видеороликлар, буклетлар, реклама банерларидан кенг кўламда фойдаланиш;
- Фаол фуқаролик позицияси ҳурмат ва эътирофга сазовор бурч сифатида талқин этилиши лозим

- Хукуқбузарликлар гувоҳлари билан тергов идораларининг ҳамкорлигини ошириш, уларнинг шахсий вақтларига ва ўзларига ҳурмат билан муносабатда бўлинганлиги, гувоҳларни тергов натижаси ва ходимларнинг фаолияти ҳақидаги фикрларини ўрганиш орқали ходимларга танқидий баҳо бериш тизимини жорий қилиш.

Вояга етмаган ва ёшлар билан ишлаш тизимини ривожлантириш, ёши катталар билан уларнинг мулоқотини мустаҳкамлаш Ёши катталарнинг вояга етмаган ва ёшлар билан ўзаро ишончли муносабатининг мавжуд эмаслиги, уларни жиноят йўлига кириб қолишига сабаб бўлади.

Вояга етмаган ва ёшлар ўртасида босқинчилик жиноятларини профилактика қилиш мақсадида, уларни касбга йўналтириш, спорт секцияларига жалб этиш, билим олиш ва китобхонликка қизиқтириш, бўш вақтларини мазмунли ўтказиш бўйича қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

- ўқувчи ва ёшларни жамоат ишларига жалб қилиш ва рағбатлантириш, китобхонликка, спорт тўғарақларига, мусиқа ва санъатга, инновацион технологиялар кашф қилишга қизиқтириш;

- ота-оналар қўмиталарининг мактабларда ўтказиладиган оммавий маданий тадбирларни ташкил қилишда иштирокларини тарғиб қилиш;

- педагоглар томонидан фарзандлари билан тўғри мулоқот қилиш, уларнинг муаммо ва қийинчиликларини эшита билиш маданиятини ўргатиш бўйича психологларни жалб қилган ҳолда ота-оналар ва ўқувчилар ўртасида учрашувлар ўтказиш;

- мактаб, ўқув юртларида босқинчилик жинояти профилактикасига оид видеороликлар намойиш этиб бориш, реклама баннерларидан кенг кўламда фойдаланиш;

➤ миллий қадриятларимизни тиклаш, аждодларимизнинг “Бир болага етти кўшни ота-она” нақлининг том маънода ҳаётга қайта татбиқ этиш, ушбу йўналишдаги тарғибот-ташвиқот тадбирларини ўтказиш;

➤ тарбиявий таъсир қилиш барча асосий соҳалари ва манбаларидан тўлиқ фойдаланиш, жумладан оила, мактаб, иш, ўқиш жойларида, жамоат ташкилотларида мунтазам тушунтириш ишларини амалга ошириш;

➤ дорихоналарда, спиртли ичимликлар, сигареталар, автомашина карбюратор тозалагичи, хидли елим (клей) ва захарванд шахслар томонидан истеъмол қилинадиган бошқа нарсалар сотувчи шахобчаларда бундай турдаги маҳсулотларни вояга етмаган шахсларга сотмасликлари ҳақида тушунтириш ишларини олиб бориш.

ХУЛОСА

XX асрнинг бошларида Ўзбекистонлик жадиदчилик ҳаракати намояндаларининг асарларида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчилик таълимотлари яратилди. Жумладан, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон, Абулла Қодирий, Махмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори Абдурашитхонов, Абдулла Авлоний каби жадидчилар ўзларининг кўплаб асарларида фикр ва ғояларини илгари сурдилар. Уларнинг ғояларида озодлик, хуррият ва миллийлик катта ўринни эгаллаган.

Шу даврда яратилган Махмудхўжа Бехбудийнинг “Падаркуш” асари фарзанднинг тарбиясидаги камчиликлар, вояга етмаганларнинг тарбиясига алоҳида эътибор қаратилиши ва аксинча бўлса падаркуш каби жиноятчи болалар пайдо бўлишини очиқ берди. Собик Иттифоқ даврида криминолог олимларнинг жиноятчилик ва уни олдини олиш ҳақидаги илмий асарларида фикр ва қарашлар ёритиб берилди.

Жаҳонда ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишнинг таъсирчан тизимини яратиш, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, фуқароларга қонунга ҳурмат ва қонун бузилишининг ҳар қандай кўринишига мурасасизлик муносабатини сингдириш, профилактик ишларни мувофиқлаштириш, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг замонавий ташкилий-ҳуқуқий механизмларини жорий этиш бўйича қонунчилик нормалари ва уларни қўллаш амалиёти билан боғлиқ муаммоларнинг илмий ечимини топиш долзарб ҳисобланади. Шунингдек, ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг сабабва шарт-шароитларини бартараф этиш тизимини такомиллаштириш истиқболларини тадқиқ этиш ҳам муҳим аҳамият касб етмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. И.Исмаилов ва бошқалар ИИО ларининг жиноятчиликнинг олдини олиш фаолиятини ташкил этиш. Дарслик Т.2011.
2. Ахмедшина, Н.В. Возникновение и развитие отечественной виктимологии / Н.В. Ахмедшина // Вестник томского государственного университета. -2013.-№300 (1). -С.138-141.
3. Криминология. Умумий қисм: Дарслик / И. Исмаилов, Қ.Р. Абдурасулова ва бошқалар. –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015 й. Б–179.
4. Криминология. Махсус қисм: Дарслик / И. Исмаилов, Қ.Р. Абдурасулова ва бошқалар. –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. Б.347-348.
5. Jumayev, F. V. (2023). Legal Services for Collection of Expenses: Problems and Proposals. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(6 (International Scientific Researcher)), 9-13.
6. Ж.М.Мирахмедов. Хуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича назарий хуқуқий ва амалий таклиф // Scientific Journal Impact Factor (SJIF): 5.938.

ACADEMIC BOOK